

Nagy Imre és a demokrácia

Nagy Imre mint politikai gondolkodó főleg két témakörrel foglalkozott 1944 és 1956 között. Az egyik a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet. A másik a mezőgazdaság nagyüzemi átalakításának, szövetkezeti útjának kimunkálása. Mindkettőnek megvoltak az érintkezési pontjai, többé-kevésbé szoros kapcsolódásai a demokrácia problematikájával. Idevágó munkásságát három szakaszra bonthatjuk. Az első az 1944–1949-es éveket öleli fel, a második az 1953–1955 közötti miniszterelnöki periódus, a harmadik az ellenzéki pozícióban, illetve fogságban töltött 1955–1957-es időszak.

Mielőtt rátérek előadásom közelebbi témájára, szükségesnek látszik előrebocsátani a következőket: A XX. században a hatalom legitimációjának egyik fő alapelve, a korszellem egyik fő kifejezője a politikában a demokrácia volt. A demokráciának mint politikai berendezkedésnek emiatt is több, különböző jelzőkkel ellátott formája, sokféle felfogása létezett és létezik. Az egyik mára feledésbe merült, jelzővel szűkített fogalom a népi demokrácia. Ez a fogalom sajátos történelmi körülmények szülöttje. A fasizmus veszélyének árnyékában, 1936-ban, a népfrontpolitikával összefüggésben Palmiro Togliatti definiálta, s eredetileg az volt a lényege, hogy a hatalomban a munkásosztály, a parasztság és a polgárságnak az antifasiszta része osztozik. Mint politikai rendszer a II. világháború után, 1945 és 1947 között létezett Kelet- és Közép-Európában. A szovjet hadsereg jelenlétében, a korlátozott szuverenitás körülményei között akkor sem kiteljesedett formában.

A Magyar Kommunista Párt vezetői nem elemezték elméleti szinten a fogalom tartalmát. Közülük még leginkább Nagy Imre értette meg a népi demokrácia lényegét, noha elméleti síkon ő sem vizsgálta, gyakorló politikusi teendői szorításában. Mindenesetre ő nem taktikai, hanem hosszú távú stratégiai kérdésként kezelte.

Zárójelben megjegyzem: Az előadásban igyekszem minél jobban visszaadni Nagy Imre megfogalmazásait, sokszor idézem, de ezt nem fogom külön jelezni. Marxista fogalmakkal operáló nyelvezete sok mai fülnek már szokatlan, de az idézeteket nem változtathatom meg.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a hatalommegosztást kifejező széles koalíciós kormány megalakulását kezdettől fogva a népi demokrácia győzelmének tekintette. Az 1945. január 1-jén Debrecenben tartott nagygyűlésen az Ideiglenes Nemzetgyűlést széles demokratikus alapon megválasztott szuverén és egyedül törvényes képviselői szervnek nevezte. Szülővárosában, Kaposváron 1945. május 1-jén szónoklatában azt méltatta, hogy a népi demokrácia sikerrel kiállta első nagy próbáját, a feudális eredetű nagybirtokrendszer szétzúzását, végrehajtotta a demokratikus földreformot.

S most időzzünk egy kicsit Nagy Imre *agrárpolitikai felfogásának demokratikus vonásainál*. 1928-ban kezdett az agrárkérdéssel foglalkozni. A földosztást és a mezőgazdasági termelés növelését szektás társaitól eltérő módon fogta fel, ezért az 1930-as pártkongresszuson jobboldali elhajlással, opportunistá nézetek képviselőjével vádolták és önkritikára kényszerítették.

Az 1930-as évek második felében, amikor a nemzetközi kommunista mozgalomban lekerült a napirendről a világforradalom utópiája, s új elképzelések merültek fel a szövetségi politikában, Nagy Imre szabadabban fogalmazhatta meg a demokratikus agrárátalakulásról vallott elképzeléseit. 1938-ban vitába keveredett Molnár Erikkel, s rámutatott, hogy Molnár álláspontja már az agrárviszonyok szocialista átalakulását, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságot képviseli, csak hogy nem ez van napirenden. Hangsúlyozta, hogy az agrárkérdést úgy kell kezelni, mint „a demokratikus Magyarországért és ezen belül az agrárviszonyok demokratikus átalakulásáért folyó harc döntő politikai kérdését, mint a parasztság földért folyó harcának a kérdését. Ha nem így cselekszünk, helytelen utakra tévedünk, amiből csak újabb hibák sora származik.” Aláhúzta, hogy a földért folyó harc „nem *szocialista harc*, hanem *demokratikus harc*, s az agrárkérdésben nem szocialista, hanem *demokratikus megoldást hoz*.”

Kritizálta Molnárt, mert figyelmen kívül hagyta a parasztság törekvéseit. „Az agrárkérdés különböző megoldási terveinél elsősorban magával a parasztság megoldási tervével kell számolni, mert különben az a helyzet áll elő, hogy akarva, nem akarva, a munkásosztályt ténylegesen szembeállítjuk a parasztsággal”. Leszögezte: „Következésképpen végigvitt demokratikus átalakulás nélkül nincs szocialista agrárátalakulás.” „Az agrárkérdésnek a jövő társadalom egy előrehaladott szakaszán való (szocialista) megoldása hosszabb-rövidebb *fejlődésnek* lehet csak az eredménye. Ennek a fejlődésnek vannak *szakaszai*, amelyek folyamán az agrárviszonyokban nagy átalakulások mennek végbe, amely átalakulások ... az adott fejlődési foknak ... *megfelelő megoldást hoznak*. Ezek a megoldások a további fejlődés alapjai.” A szocialista átalakulás – tisztázta álláspontját – „önkéntes társulás útján nagyüzemi kollektív gazdaságok teremtését jelenti.” Az idézett mondatokban dióhéjban összefoglalta azt a felfogását, amelyet részletesen kidolgozva 1944 után is képviselt.

Az 1944 őszen hazakészülő moszkvai kommunista emigránsok közt ő volt az egyetlen agrárszakértő. A programkészítés keretében ő dolgozta ki egy radikális földreform irányelveit. Ezek nagyszabású, körültekintő, demokratikus földosztás lehetőségét körvonalazták, s ennek alapján született meg 1945 márciusában a földreformrendelet.

1948-ra Nagy Imre szembekerült azzal a problémával, hogy amint az MKP magához ragadta már majdnem a teljes hatalmat, a vezetés nem elégedett meg a

mezőgazdaság szerves, békés fejlődésével. Közvetlenül napirendre került a szocializmusba való átmenet, illetve ennek gyorsítása. A népi demokratikus út mellett kitartó Nagy Imre konfliktusa elkerülhetetlen volt a vezetéssel. 1948 szeptemberétől vitába keveredett magával Rákosi Mátyással, aki novemberben már három-négy évben jelölte meg a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének időtartamát.

Az elhúzódó, 1949 szeptemberéig tartó éles vitában elkerülhetetlenül vereséget szenvedett Nagy Imre, aki ugyan a modern technikát kihasználó nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodás híve volt, de ezt az átmenetet demokratikus módon kívánta elérni. Türelmes, a meggyőződésen alapuló, fokozatosan, állami anyagi támogatással, lassan megvalósuló átalakulásnak képzelte el. Újra fejéhez vágták a jobboldali, opportunista minősítést, és reménytelen helyzetében ismét, életében utoljára, megalázó önkritikára tudták kényszeríteni. Hangsúlyozom azonban, hogy rendkívüli bátorságot tanúsított, amikor egyedüli politikusként még 1949-ben is, a tomboló személyi diktatúra életveszélyes körülményei között szembe mert szállni néhány kérdésben Rákosival és az egész pártvezetéssel.

Ahhoz, hogy megvilágítsam Nagy Imre ezt követő benuátlóságának, tehetetlenségének összetevőit, indokolt felvillantani az 1948–53 közötti politikai viszonyokat. Magyarország 1945 és 1989 között kényszerpályán mozgott, szovjet hatalmi befolyás alatt állott, tartósan elveszítette szuverenitását. A szovjet példa másolása, a sztálini szocialista modell átvétele elkerülhetetlen volt a világ két táborra szakadásának körülményei közepette, Magyarországnak is át kellett esnie a totalitarista rendszer kiépítésének olyan stációin, mint a jogállamiság felszámolása, a parlamentarizmus formálissá tétele, az egypártrendszer megteremtése, a törvényhozás, a végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás alárendelése az állampártnak, a személyi kultusz, a magántulajdon óriási arányú felszámolása, a voluntarista tervutasításos gazdaságirányítás, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, a terrorapparátus kiépítése, a koncepciós perek. S mindennek élén Rákosi Mátyás állt, aki 1949 és 1951 között bűnöző politikus, kegyetlen gonosztevő, démonikus jelenség volt.

A politikai fogalmak és jelszavak elveszítették igazi tartalmukat. A párt nem volt élcsapat, a proletárdiktatúra nem volt a munkásosztály hatalma, a munkás-paraszt szövetség nem létezett stb., stb. Csupa fikció. Az 1949-es alkotmányban sok helyes paragrafus olvasható, de értelmezésük többnyire üressé tette őket, elveszítették tartalmukat a valóságos életben, s éppen ezért hazugságokká változtak. Ha az állampolgárok jogairól szóló paragrafusok között tallózunk, olyasmit olvashatunk, hogy a Magyar Népköztársaság biztosítja a vallásszabadság gyakorlását, a polgárok személyi szabadságát és sérthetetlenségét, a levéltitok tiszteletben tartását, a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési jogot. Mindez írott malaszt volt. A demokrácia nyomokban sem létezett.

A személyi diktatúra rendszere 1952-re gazdasági válságba sodorta hazánkat és 1953-ra a politikai válság jelei is mutatkoztak. Az 1953. júniusi moszkvai fejmosás és irányadás kivételesen hasznos szovjet beavatkozás volt. Moszkvában Nagy Imre visszanyerte gondolkodási és szólásszabadságát. Váratlanul miniszterelnökké előlépve megkapta a történelmi lehetőséget, hogy – ha súlyos korlátok között is – megpróbálja új irányba kormányozni az országot.

A fontos politikai döntések esetében szokásos megoldástól eltérően, erről a politikai fordulatról nem a pártvezetés, hanem a kormányfő tájékoztatta az ország népét a parlamentből közvetített programbeszédében. Óriási visszhangot váltott ki július 4-i beszéde, amelyben bejelentette, hogy „a most összeülő országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét”, majd úgy is fogalmazott, hogy „a munkaprogram ... új fejezetet nyit a szocializmus építésének munkájában”.

Az egész kormányprogram a „kis magyarok” és a nagy magyarok érdekeit, az emberek biztonságérzetét középpontba állító demokratikus irányváltás ígéretét fejezte ki. Ki nem mondva, de az állampárt nyomasztó befolyásolásának csökkentését is célozta az államélet élénkítésére vonatkozó elképzelése. A kormányfő hangsúlyozta, hogy „fejlődésünkben ... fokozottabban kifejezésre kell jutni a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.” Fogalmazott még világosabban is: „a minisztertanács, a törvényhozásra támaszkodva, az államügyek intézésének teljes jogú szerve legyen, amely a minisztériumok szélesebb hatáskörén és a miniszterek nagyobb felelősségén nyugszik. Ezzel lényegében további lépést teszünk előre államéletünk demokratizálása terén.”

Az új szakasz reformprogramjának végrehajtása elkezdődött, de nehézkesen haladt előre, mert a párt élén álló Rákosi és a rákosisták ott gáncsolták, ahol tudták. Nagy Imre átlátott a szitán, és amikor 1953 novemberében lehetősége volt választani, hogy az MDP tavaszi kongresszusán a gazdaságpolitikáról tartson referátumot vagy az államigazgatásról, a tanácsokról, meglepetésre az utóbbit választotta. Ez nagyon átgondolt, taktikus döntés volt. Alkalmat biztosított arra, hogy elméletileg végiggondolja a hazai politikai rendszer struktúráját, a politikai mechanizmus működését és megfogalmazza bírálatát az államéletéről, javaslatokat tegyen a demokratikus irányú változtatásokra.

A tézisekbe foglalt első változatnál horgonyzom le, mert ezekben fejtette ki legteljesebben, szabadon koncepcióját. Előljáróban meg kell állapítani, hogy mint kommunista és nem szociáldemokrata politikus *a szocializmusba való átmenetet* Nagy Imre is nem a demokrácia, hanem a proletárdiktatúra útján képzelte el, de ezt békésen, humánus módszerekkel, lassúbb ütemben, törvényes keretek között gondolta

véghezvinni, nem úgy, mint a sztálinista vezérek. Felfogása szerint a népi demokratikus rendszer az átmenet államhatalmának formája, amely „funkciójának lényegét tekintve a proletariátus diktatúrája, a polgárháború nélküli békés átmenet állama, a társadalom fokozatos reformok útján történő gazdasági, politikai és kulturális átalakulásának viszonyai között.” „A népi demokráciának, bár fejlődésének nem mindegyik szakaszán tölti be a proletárdiktatúra funkcióit, attól eltérő sajátosságai vannak, alapjaiban azok a vonások jellemzik, amelyek *azonosak* a proletárdiktatúrával: a politikai alapja a munkás-paraszt szövetség, fő ereje a munkásosztály és irányítója a kommunista párt.” A népi demokráciának két szakasza van. Az első szakasz az átmenet demokratikus forradalmi szakasza, a második a szocialista szakasz.

„A népi demokráciának ... a proletárdiktatúra szovjet válfajától eltérő sajátosságai vannak.” Az egyik fő sajátosság, hogy „a különböző társadalmi erők, a munkások, parasztok, városi kispolgárok és értelmiség széles demokratikus együttműködésére támaszkodik... Ennek új típusú szervezeti formája a népfront.” A „másik sajátos vonása, hogy többpártrendszer áll fenn a kommunista párt vezető szerepének elismerése mellett.”

Magyarországnak – szögezte le – a többi népi demokratikus országtól eltérő sajátosságai vannak. Ilyen sajátos vonás, hogy gyakorlatilag megszűnt a népfront, elhaltak a koalíciós pártok, az egypártrendszer miatt másképpen érvényesült a párt vezető szerepe, a közigazgatás a szovjet típusú tanácsokra tért át. Nem kis bátorsággal mindegyik sajátos vonást hibának minősítette.

A népfrontot úgy határozta meg, hogy „a nemzeti egység szervezeti formája”. Nálunk a népfront „a parlamenti demokrácia időszakában a pártok koalícióján alapult, amely a kisebbségben levő kommunista párt számára biztosította a többséget, a parlamenti demokratikus kormányzás feltételét”. 1949-től „a népfront elvileg a volt koalíciós pártok maradványainak tömörülése, gyakorlatilag az utóbbi évek politikája következtében megszűnt”. A népfront tényleges felszámolásával – folytatta – leszűkült a népi demokrácia tömegbázisa... A népfront helyett sem a párt, sem a tanácsok, vagy más tömegszervezetek nem tudták átfogni és magukhoz vonzani a dolgozók legszélesebb tömegeit, elsősorban a parasztság zömét.” A népfront szerepe, jelentősége és feladata lényegesen megnőtt a szocializmus építésének szakaszán, amely nagyobb tömegerők mozgósítását és szélesebb körű politikai aktivitását követeli, mint a forradalom előző, demokratikus szakasza.

Az ebből következő feladatot így fogalmazta meg: „a népfrontot fel kell élénkíteni. A párt és az állami ... szervek mellett széles társadalmi-politikai szervezeteket kell létrehozni, ... a népi demokrácia tömegtámazását, a nemzeti egység szervezetét, a kommunista párt irányítása alatt a szocializmus építésének platformján. Mint egységes

népi társadalmi és politikai szervezetnek demokratikus elveken kell felépülnie, helyi szervezetekkel, egyéni és a demokratikus tömegszervezetek kollektív tagsága alapján.”

Az MDP Politikai Bizottságának tagjai, attól tartva, hogy a párttal szemben egy másik politikai erővé válhat a népfront, illetve hogy megerősödik Nagy Imre bázisa, tiltakoztak az ellen, hogy tömegszervezet legyen, csak a lazább formájú tömegmozgalomba egyeztek bele, és azt is megakadályozták, hogy egyéni tagsága legyen.

Mindenesetre az övé az érdem, hogy ősszel nagy aktivitással, demokratikus módon, munkához láttak a helyi népfrontbizottságok, amit Nagy Imre leváltása után gyorsan elapasztottak Rákosiék.

Visszatérve a miniszterelnök 1954. március végi–április eleji téziseinek kritikai elemeihez: Helytelenítette, hogy a hatalom teljes megragadása után a kommunista párt irányító szerepét úgy biztosította, mintha szocialista szovjetrendszer lenne, egypártrendszer keretében. Felszámolta a szövetséges kispolgári demokratikus pártokat, anélkül, hogy tömegeiket meghódították volna. Elhanyagolta a munkás-paraszt szövetséget, a munkásosztály többségének megnyerését, a párt szervezeti megerősítését, a tömegszervezeteket. Emiatt meglazultak tömegkapcsolatai. A pártra hárultak volna a népfront feladatai is, nem lévén népfront, de ez meghaladta a párt erejét. Ráadásul a párt kisajátította az állami feladatok jelentős részének elvégzését, aminek a következtében a tanácsok tevékenysége nem tudott kibontakozni.

Az államhatalmi és igazgatási szervekre térve megállapította, hogy az adott hazai viszonyok között hiba volt áttérni a felülről bevezetett szovjet típusú tanácsokra, nem tudtak szocialista tartalmat adni nekik. „A tanácstörvénnyel – írta – átugrottuk a fejlődés jelenlegi szakaszát, előreszaladtunk és a népi demokrácia állami szervezetében kettősséget, ellentmondást idéztünk elő... tanácsrendszerünk az államhatalom szovjet formája, népi demokratikus tartalommal.” Súlyos megállapítása volt, hogy „a tanácsrendszer létrehozása az akkor fennállott államszervezet átalakítása és fejlesztése helyett, annak teljes és gyors megszüntetésével lényegében saját államunk összeűzését jelentette.”

Nem kímélte az Alkotmányt sem. Felfogása szerint „az Alkotmány is átugorta a fejlődés adott szakaszát”.

Ha az elhangzottakat a demokratizmus követelményei szempontjából nézzük, akkor arra az értékelésre juthatunk, hogy Nagy Imre kemény kritikája a demokratikus módszerek és megoldások hiányát tükrözi. Így látta a Rákosi-éra éveit a hatalom sáncain belül állva. Hát még, amikor kikerült belőle! 1955–1956-ban ellenzéki pozícióban írott védekező és támadó vitairatainak, tanulmányainak sorozatából, mely „A magyar nép védelmében” címmel jelent meg Nyugaton, csupán egyre, a leginkább

idevágóra térek ki, „A magyar közélet időszerű erkölcsi-etikai kérdéseiről” című művére.

Ez az az írásmű, amelyet ma is tanítani kellene az iskolákban. Vádirat a Rákosi-rendszer ellen, s egyben Nagy Imre demokrácia-felfogásának lenyomata. Megsemmisítő erejű bírálatában megállapította, hogy a társadalom erkölcsi válságának oka az, hogy a szocialista gazdaság és társadalmi rendszer alapjainak lerakásában „helytelen útra tévedtünk”, figyelmen kívül hagyták az embert.

A szocializmus eszméi és elvei mindinkább elveszítették igazi értelmüket. „A szavak és a tettek, az elvek és megvalósításuk kiáltó ellentéte alapjaiban rendíti meg népi demokratikus rendszerünket.” Súlyosan veszélyezteti a rendszer demokratikus alapjait a hatalom elfajulása. „A népi demokráciát mint a proletárdiktatúra válfaját ... szemmel láthatóan a pártidiktatúra váltja fel, amely ... a személyi diktatúrát testesíti meg... A hatalmat nem a szocializmus, vagy a demokratizmus szelleme hatja át, hanem a kisebbség diktatúrájának, a bonapartizmusnak a szelleme.”

A hatalom elfajulásának gyökerei visszanyúlnak azokba az időkbe, amikor „Rákosi vezetésével a párt élére került klikk ... szétzúzta a fiatal magyar demokrácia alapjait is és felszámolta népünk demokratikus erőit, a szocializmus demokratikus szövetségeseit, s ezzel elszigetelte a munkásosztályt... Ekkor indult meg a hatalom elszakadása a néptől, szembekerülése saját támaszaival... A politikai vitát, a néptömegek meggyőzését és megnyerését mindinkább az erőszak alkalmazása, a hatalom eszközei váltották fel... A nemzeti egység, a népfront, a munkás-paraszt szövetség politikája, a demokratizmus elve... mindinkább elhalt és erőszakszervek lettek úrrá a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben.”

Már ekkor, 1955 decemberében, az SZKP XX. kongresszusa előtt rámutatott, hogy mindezért súlyos felelősség terheli a sztálini politikát. Hangsúlyozta, hogy az államélet „demokratizmusán elhatalmasodott a bonapartizmus. Az alkotmány ilyen módon már nem alapja jogrendszerünknek, a törvényesség elvesztette az alkotmányban meghatározott értelmét, az emberi és állampolgári jogok mind kevésbé érvényesülhetnek a mindennapi életben. A politikai, jogi, erkölcsi... fogalmak, amelyek az alkotmányt társadalmi életünk alaptörvényévé tették, kezdik elveszíteni eredeti értelmezésüket és mindenkire kötelező törvényességüket... az a helyzet, hogy van ugyan alkotmányunk, van felépített jogrendünk, vannak törvényeink, ... de a bonapartista hatalom kezében mindez a dolgozó nép nagy többsége fölött gyakorolt személyi diktatúrának az eszközévé válik.” Tanulságos szavak!

Nagy Imre fellépett a túlzott centralizáció, a mindenható anyagi függőség ellen is. Az ország túlközpontosított gazdasági és politikai szerkezetét a személyi diktatúra szükségszerű velejárójának ítélte.

Különösen élesen ostromozta a közéleti tisztaság hiányát. Feltette a kérdést: „Miféle politikai morál uralja a közéletet ott, ahol az ellenvéleményt nem csak elfojtják, de kenyértelenséggel büntetik, hangadóit a társadalomból kiközösítik, az alkotmányban lerögzített emberi és állampolgári jogok szégyenteljes felrúgásával; ahol az uralkodó politikai irányzat elvi ellenzőit eltiltják foglalkozásuktól, az újságírókat a sajtó területén végzendő munkától, az írókat az irodalmi tevékenységtől... engem a Magyar Tudományos Akadémia tagságától és az egyetemi tanári állástól”.

„Lehet-e ott alkotmányra, jogrendre, törvényességre hivatkozni, lehet-e közélet tisztaságról beszélni ott, ahol ilyen elvetemült eszközökkel vívják a vélemények harcát, s ahol a szólás szabadságát hazudják... amikor bátor képviselőinek pusztán létfeltételeit is megsemmisítik?” Az őszinte beszéd megtorlása – folytatta – elkerülhetetlenül a karrierizmus elharapódzásához vezet. A karrieristáknak nincsenek elveik, saját véleményük, „mindenben azok kedvében igyekeznek járni, akiktől valamilyen formában függő helyzetben vannak, azért, hogy maguknak az állami vagy pártéletben jobb pozíciót, nagyobb tekintélyt, több jövedelmet, szélesebb hatáskört és ami nem maradhat el, luxusautót biztosítsanak” – írta 56 évvel ezelőtt.

Az ellenzéki helyzetbe került, a pártból éppen kizárt Nagy Imre látéletét azzal zárta, hogy két út áll Magyarországon előtt: „vagy mi magunk idejekorán felszámoljuk a sztálinista politikát és visszavezetjük az országot a júniusi útra, amivel elejét vehetjük a gazdasági és politikai csődnek, vagy nem sikerül az események menetét megváltoztatni, és akkor a növekvő feszültség súlyos válság elé állíthatja az országot.”

Nos, az utóbbi következett be. A Rákosi–Gerő-féle katasztrófa-politika az 1956. októberi forradalomhoz vezetett, amelynek emblematisztikus személyiségévé Nagy Imre vált, aki egyedül rendelkezett a nép bizalmi tőkéjével. Nagy Imrének második miniszterelnöksége alatt túl kevés ideje maradt demokratikus eszményeinek valóra váltásához, de megértette a forradalmárok törekvéseit, képes volt azonosulni velük a koalíciós nemzeti kormány élén. Nagy Imre politikusi arcképének legerősebb kontúrjait a forradalom alatti tettei, döntései adják, és ezek a vonások a legismertebbek is.

A Romániába való deportálás idején, 1956 végén–1957 elején rögzítette terjedelmes, vegyes műfajú *Gondolatok, emlékezések* című művét, amelyet mélyenszántó tanulmányban elemzett Rainer M. János még 1992-ben. Én befejezésül csupán arra térek ki, hogyan tükröződik demokrácia koncepciója ebben a forradalomhoz vezető utat és magát a forradalmat kutató számvetésében.

Nagy Imre tulajdonképpen az 1955-ös ellenzéki vitairatokat folytatta, a vitát kiterjesztve Kádár Jánosra, és a két szovjet katonai agresszió miatt is, kiterjesztette vizsgálódását a nemzeti problematikára, a nemzeti függetlenségre, illetve annak hiányára, ami a demokrácia-deficit egyik fő oka volt. Tehát összekötötte a nemzeti

függetlenséget és a szocialista demokratizmust, amelyek szerinte a néptömegek két fő célkitűzését képezték a forradalomban.

Felfogása elméletileg változatlanul az volt, hogy a népi demokratikus rendszer olyan többpártrendszer, amelyben a vezető, irányító erő a kommunista párt, amelyben „az egész társadalmi, gazdasági és kulturális életet a párt eszmei irányítása határozza meg”. Ez súlyos korlátja volt felfogásának, nem tudott eljutni a parlamenti „váltógazdálkodás” elfogadásáig. A hatalom megosztásával egyetértett, átadásával nem. Leszögezte, hogy a forradalomban „feltárult az *egypártrendszer teljes politikai* csődje, és bebizonyosodott, hogy nem nyújt biztosítékot az államélet demokratizmusának megteremtésére... lehetetlenné teszi annak kifejlesztését, a demokratikus néphatalom kibontakozását.” A demokratikus pártokkal kötött szövetséget azonban kizárólag a szocializmus platformján képzelte el.

A munkásosztálynak a hatalomból való meghatározó részesedéséről sem mondott le. A közvetlen demokrácia szervei közé tartozó munkástanácsokról azt állította, hogyha a kormányzás alapjaivá tették volna őket, akkor „a hatalom új, sajátos formája és szerve jött volna létre, amely ... minden más szocialista és népi demokratikus hatalmi szerveknél szilárdabb alapokra, a munkásosztályra építette volna a népi hatalmat.” Tény, hogy az ő népi demokráciája mást jelentett, mint ami a szocialista országokban megvalósult. Idézem: „Ha végigjárhattuk volna a forradalmi kibontakozás útját, nyilvánvaló, hogy a demokratikus fejlődésnek új típusa jött volna létre, amely lényeges különbségeket mutatott volna a ma teljesen azonos típusú népi demokráciákkal szemben.”

Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a forradalom megteremtette azt a demokratikus alapot, amelyből nem polgári demokrácia, hanem népi demokrácia bontakozik ki, „mint az 1945-ös nagy elindulás alkalmával is, de most sokkal kedvezőbb feltételek mellett”. Majd rezignáltan hozzáfűzte: „A kibontakozás demokratikus lehetőségeit keresztülhúzta november 4-e.”

S egyben keresztülhúzta, hogy Nagy Imre tovább folytassa munkálkodását a demokrácia eszményeinek megvalósításáért.